

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЯВИЩ ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Ю. КУНЄВ

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
(Академія митної служби України)*

Аналізуючи стан розвитку вітчизняної державно-правової науки, можна виокремити необхідність більш широких і активних зусиль щодо розвитку методологічної та прикладної основи наукових досліджень. Актуальними є питання вирішення ряду концептуальних, методологічних проблем, загальних для різних сфер державно-правової діяльності за сучасних умов розвитку науки та суспільства.

Проблема виділення й подальшої розробки методології дослідження соціальних систем та процесів у них набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що в Україні ще приймається чимало державно-управлінських рішень, яким бракує стратегічності, системності та наукової обґрунтованості. Вирішення цієї проблеми також пов'язується із проведенням адміністративної реформи, спрямованої на посилення дієздатності держави й ефективного виконання нею своїх функцій.

© Ю. Кунєв, 2009

Почати статтю слушно з думки В. Селіванова, який зазначає, що «проблема якісного перетворення вітчизняної, у тому числі правової, системи зводили і продовжують зводити до реформування, модернізації лише окремих сторін цієї системи...» Він зазначає, що основні причини такого стану справ у тому, що «особливістю сучасного стану національної юридичної науки, із гносеологічної точки зору, є певна невизначеність її методологічних і теоретичних підвалин та установок» [1].

Крім В. Селіванова, цю проблему виокремлює більшість провідних учених України й інших держав, де продовжують пошук цих основ, розуміючи, що без належного теоретичного та методологічного забезпечення складно, а часом і неможливо, досягти наукової новизни в результатах досліджень державно-правових явищ, які зможуть сприяти практичній реалізації людиноцентристських позицій у державно-правовому будівництві.

Основним у будь-якому дослідженні є питання застосовуваної методології. В. Розін вважає, що «методологія — це не знання, органон, а культура мислення, що включає не лише техніки розпредмечення, а й багато чого іншого, наприклад, техніки опредмечення, проблематизацію й критику, дослідження мислення, вирощування на собі нових, ефективніших способів мислення» [2].

На сучасному етапі формується нова теорія й методологія, які зможуть дати поштовх подальшому розвитку суспільства на базі нових наукових парадигм, де основою повинна бути теорія вивчення й розвитку людини, її здібностей, як елементів соціуму, які є його змістом і формою.

Основними працями, які сприяють формуванню нової теорії, є праці вчених ХХ ст., таких як: Г. Альтшуллер, О. Богданов, О. Генісаретський, Є. Кубко, В. Лефевр, О. Пригожин, В. Розін, В. Селіванов, В. Стюпін, Г. Щедровицький, В. Цветков та ін.

В. Цветков, В. Селіванов, Є. Кубко зазначають на необхідності кардинальної зміни радянської правової парадигми та методологічного оснащення вітчизняної юридичної науки, її складових — правознавства, державознавства, теорії державного управління. «У нових історичних умовах ця парадигма неспроможна бути еталоном наукового юридичного мислення» [3].

Формування нової теорії права, можливо, перебуває на шляху зміни об'єкта та предмета права. Можливо, питання треба ставити ширше — визначити предмет державно-правової організації соціальних систем, а право є складовою цієї організації як категорії. При розгляді цього питання необхідно відзначити колективну монографію «Введение в теорию госу-

дарственно-правовой организации социальных систем» за загальною редакцією Є. Кубка, видану в 1997 р. «Монографія є вступом до теорії державно-правової організації соціальних систем, у ній запропоновано підходи, погляди, оцінки, які можуть становити самостійний предмет у межах теорії юридичної науки. Зрозуміло, наукова розробка самої теорії — процес тривалий і потребує подальшого більш поглибленого вивчення сутності державно-правових явищ. Однак, на наше переконання, просуватися в заданому напрямі без цього першого кроку неможливо» [4].

Після виходу цієї монографії чимало зроблено у сфері розвитку загальної та прикладної методології, формуванні теорії організації, нових парадигм розвитку науки (некласичної та постнекласичної), але значних змін у дослідженні державно-правової організації суспільних процесів та соціальних систем не відбулося. У монографії окреслено напрям або шлях, за яким, на думку авторського колективу, треба йти сучасній правовій науці, а в першу чергу адміністративній, учені якої останнім часом відмовляються від теорії управління, що ми вважаємо помилковим для правової науки на цьому етапі розвитку. В управлінській науці традиційно більш розвинена предметна методологія досліджень та більш часто у проведенні досліджень використовують сучасну загальну методологію на відміну від правової науки, де панівним залишається класичний підхід з ідеями, підходами та методологією, притаманними науці початку ХХ ст.

При проведенні наукових досліджень необхідно спиратись на сучасну методологію (технологію мислення при проведенні наукового пошуку). Найбільш сучасними підходами до

дослідження соціальних процесів і систем є організаційний підхід або теорія організації, в яку дуже вдало вписуються неklasичні та постнеklasичні парадигми розвитку науки, і в галузі правознавства зокрема. Це й системомиследіяльністьна методологія (СМД) Г. Щедровицького, теорія вирішення винахідницьких завдань та життєва стратегія творчої особистості Г. Альтшуллера, які називають інженерією наукового дослідження та практики й без яких взагалі складно будувати дійсно наукове дослідження. Це й суб'єктивістські підходи — ноосферний В. Вернадського та інших, це й методологія з обмеженою відповідальністю В. Розіна, яка поєднує суб'єктивістський та інженерний підходи тощо.

При цьому головне завдання ученого — додавати в правовій науці до традиційного класичного підходу сучасні неklasичний та постнеklasичний. На цьому шляху передбачається вирішення багатьох складних завдань. Але пошук необхідний під час певної кризи правової науки, яку відзначають провідні вчені Росії, України та інших держав. У правовій науці існують традиції, що ефективні до певної межі, після якої слід йти далі, ґрунтуючись на нових методологіях, особливо, якщо основи їх уже закладено. Цю межу, гадаємо, ми вже пройшли, а змін відбувається дуже мало, можливо, традиційно або через обмеженість світогляду.

Зважаючи на складність державно-правових систем і явищ, рівні абстракції при побудові їх моделей мають бути досить високими (хоч їх обирає сам дослідник, залежно від мети та критеріїв оцінки результатів) і методологія має відповідати останнім досягненням науки. Відповідно, вибір методології — це основоположне пи-

тання для адекватного та повного визначення об'єкта правознавства.

Шляхом для застосування нових методологічних підходів, насамперед, стає визначення того, що «об'єктом вивчення, проєкції, оперування або реальним об'єктом правознавства є суспільна діяльність (практика); ідеальним об'єктом — модель або теоретична модель реального об'єкта, знання про діяльність, пов'язану з правом (теорію)» [5].

Визнання об'єктом правової науки діяльності спонукає до застосування в правових дослідженнях СМД-методології, яка займає площину загальної методології й методології науки (за Г. Щедровицьким), та, на думку багатьох учених, відповідає парадигмам неklasичної та постнеklasичної науки. Крім того, існує успішний досвід використання системодіяльнісного підходу в наукових дослідженнях та розробках у сфері соціального управління й під час розробки адміністративної реформи й реформи судової системи Російської Федерації.

Фактично СМД-методологія може бути основою інженерії правознавства або складовою, що охоплюється категорією «правова організація», яка означає набуття певної якості за допомогою та у сфері дії права. Правова організація як універсальна ознака юридичної діяльності складається з інженерії правознавства та мистецтва юридичної діяльності, яка ґрунтується на досвіді практичного засвоєння дійсності (свідомого та позасвідомого) суб'єктом юридичної діяльності.

Залежно від того, що необхідно нормувати, — стають ефективнішими ті або інші проєкти. Якщо це процесуальні (можна назвати технологічні) норми права, то тут ефективними є соціально-інженерні програми, за основу їх можна взяти системодіяль-

нісний та нормативно-діяльнісний підходи, формування яких має відповідати загальним закономірностям проектування діяльності. При створенні матеріальних норм або норм-принципів на перший план виходить політика, яка впливає на такі елементи: культурні традиції щодо правової системи та ставлення до права, господарський устрій у державі (власність, режим), система органів влади, економічний рівень суспільства, освіта, норми й ідеали суспільного устрою (громадянське суспільство, правова держава), характерні якості особистості у спільноті.

На думку багатьох учених, наука вступає в особливу стадію наукового прогресу, коли гуманістичні орієнтири мають стати провідними. У цьому контексті зазначається, що «ніякої універсальної для всіх суб'єктів, відокремленої від внутрішньої організації суб'єкта — незалежної від структурування світу суб'єктом, існуючої поза каналами реальності суб'єкта, об'єктивної інформації та інформаційної складності управління бути не може. Канали реальності проявляються у своєму реальному для суб'єкта існуванні» [6]. Тобто увага зосереджується на суб'єктивній складовій соціальних систем та процесів у них. Сюди можна зарахувати поглиблене дослідження рефлексивно-діялісного та рефлексивно-суб'єктного аспектів організації соціальних процесів і систем, що потребує побудови суб'єктно орієнтованої концепції соціального розвитку, основою якої є суб'єкт діяльності. Цей шлях вимальовується сучасною наукою провідним, і на цьому шляху передбачаються найбільші успіхи людства.

Ядром наукової діяльності є побудова ідеальних об'єктів і теорії. Ідеальні об'єкти — це інтелектуальні конструкції (онтологічні схеми), що пред-

ставлені у функції моделей стосовно «реальних» об'єктів, які теорія береться описати. Оскільки змінюються способи мислення, з часом змінюються й принципи конструювання ідеальних об'єктів.

Окреслимо основні напрями створення сучасної концепції державно-правової організації соціальних процесів і систем:

1) розвиток інтелектуальної культури, тому що основною характерною особливістю ефективної організації соціуму є ускладнення мисленнєвої роботи, а це вимагає нових стратегій (технологій) мислення як науковців, так і практиків;

2) перехід на превалювання культурних основ в організації діяльності, що передбачає додаткові вимоги до індивідуальної ідентичності та цілісності осіб, які приймають рішення, особливо це стосується державного управління;

3) поглиблене дослідження теорії поля (взаємодія й взаємовплив біо-, психічних та інших полів основних елементів соціальних систем — людей) як однієї з основних складових теорії діяльності;

4) остаточний перехід на суб'єкт-суб'єктну парадигму в організації соціальних процесів і систем, яка відображає взаємозалежність і взаємообумовленість суб'єкта та об'єкта управління в соціальних системах (об'єкт не менш складний та розвинений за суб'єкт);

5) превалювання суб'єктного підходу в організації соціальних процесів і систем над нормативно-діялісним — це продовження попереднього напрямку, який передбачає врахування інтересів усіх складових системи (суб'єктів);

6) превалювання вирішення проблем суб'єктом на підставі технології

ліквідації розривів у діяльності над застосуванням типових рішень у складних ситуаціях. Указує на підвищення вимог до підготовки та добору осіб, які приймають рішення, їх здатність самостійно формулювати результативні рішення на підставі як аналізу, так і синтезу, тобто володіння методологією синтезу об'єктів складних соціальних систем на підставі багаторівневої рефлексії та опануванні методиками системного конструювання різних видів діяльності: конструювання нових видів діяльності; розвиток видів діяльності, що вже склалися; впровадження інноваційних проєктів нових видів діяльності; супроводження видів діяльності, що склалися (нормованих); підтримання суб'єктів у місцях розриву діяльності, що склалися (комунікації) в окремих позиціях;

7) орієнтація на створення підсистем безперервного розвитку діяльності соціальної системи. Наприклад, впровадження сучасних систем контролю якості (*ISO*) у соціальні системи на різних рівнях структуризації (виконавська та управлінська діяльність), яка передбачає не лише контроль, а й заходи постійного вдосконалення системи та її діяльності;

8) дослідження не лише об'єктів організації, а й поглиблене дослідження суб'єктів організування, керівництва та управління (людей та їх діяльності з правотворчості та правозастосування). Предметами дослідження й удосконалення має бути не лише конкретна правова діяльність, а й власна свідомість, досконалість і можливості якої — найважливіші інструменти досягнення успіху;

9) орієнтація на врахування забезпечення безпеки як об'єктів, так і суб'єктів соціального управління на рівні процесів життєдіяльності.

У ракурсі реалізації визначених напрямів доцільно додати, що в Україні опануванню, не говорячи про розвиток і впровадження сучасної методології в державно-правовій діяльності, приділяється дуже мало уваги. Методологія науки в Україні розвивається самостійно, а на це необхідно розуміння, час, увага й ресурси. Москва багато років була науковим центром Радянського Союзу, і втрата їх зв'язків впливатиме на Україну ще довго без якісного стрибка в розвитку національної культури й науки.

Впровадження нових методологічних підходів — складне завдання, що вимагає опанування основ ще у вищих навчальних закладах, а дисциплін цього напрямку в більшості ВНЗ немає, або рівень їх викладання є дуже низьким. Опанування методологією відбувається тільки на рівні приватної зацікавленості окремих учених, хоча вивчення основ методології має набути масового поширення як основної складової розвитку науки й суспільства.

Більшість сучасних українських учених-правознавців звертають увагу на необхідність застосування системного підходу, на ґрунті якого необхідно будувати методологію юридичного дослідження, але далі проголошення зазвичай справа не йде, а в більшості випадків про методологію взагалі не згадують, навіть при здійсненні досліджень на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Це насамперед наслідок того, що в підручниках із права методології не приділено уваги, а розгляд питань спирається знов-таки на розгляд окремих елементів або обмежується лише розглядом методів правового регулювання. Це відбувається через: 1) незацікавленість дослідників в опануванні

загальною методологією пізнання, що вимагає багато часу й зусиль; 2) масштабність питань у дослідженні державно-правових явищ потребує енциклопедичних знань у сфері правознавства, державознавства, теорії державного управління тощо.

Обмеженість дослідження й дослідників призводить до того, що системність методології тільки проголошується, а нову концепцію розвитку вітчизняної юридичної науки не сформовано. «Неможливо ефективно керувати суспільством, організовувати діяльність державного апарату, функціонування економіки, інших сфер життєдіяльності суспільства... спираючись лише на здоровий глузд, керуючись тільки емпіричним досвідом, стереотипами політичної волі» [3].

Не можна розвивати науку на методології ХІХ ст., тому що перед наукою цивілізованими спільнотами ставляться нові «соціальні проекти», основним з яких є переведення цивілі-

зації на шлях контрольованого й безпечного розвитку. Реалізація цього проекту без проходження «точки кінця Світу» — це завдання людства й кожної держави окремо.

Таке складне й багатофакторне значення дослідження державно-правової організації соціальних процесів і систем обґрунтовує й розкриває необхідність застосування комплексного підходу до її дослідження.

В останні роки видано ряд праць, в яких запропоновано підходи, властиві системним дослідженням соціальних процесів і систем, що мають назву «системологія» та «системологія організації». Їх поява, на думку автора, є вдалою спробою створити синтетичну теорію, що необхідна для подальшого розвитку теорії та практики державно-правової організації соціальних процесів і систем, що органічно поєднає на підставах теорії організації сучасні методологічні підходи.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Селіванов В. М. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні // *Право України*. — 2006. — № 4. — С. 21–28.
2. Розин В. *Методология : становление и современное состояние : учеб. пособ.* — М., 2005. — С. 382.
3. Селіванов В., Цветков В. Від «здорового глузду» до теорії державного управління // *Право України*. — 2001. — № 5. — С. 18–23.
4. *Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем* / под общ. ред. Е. Б. Кубко. — К., 1997. — С. 4.
5. Кунев Ю. Д. Об'єкт правознавства : системодіяльнісний підхід // *Право України*. — 2008. — № 3. — С. 35–38.
6. Аришинов В. И., Буров В. А., Лепский В. Е. Навигация, рефлексивные площадки и каналы реальности постнеклассического управления обществом // *На пути к постнеклассическим концепциям управления*. — М., 2005. — С. 64.